

مرکز تحقیقاتی اعلیٰ

7423

ادب

۳۰

۲۳ ص

کتاب

www.ketab.ir

www.ketab.ir

محمدباقر ربانی - محمدصادق ربانی

معاونت پژوهش مرکز تحقیقاتی اعلیٰ

- ◀ سرشناسه: ربانی، محمدباقر، ۱۳۵۶ -
- ◀ عنوان و نام پدیدآور: فقه و جامعه / محمدباقر و محمدصادق ربانی.
- ◀ مشخصات نشر: قم: مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، ۱۳۹۶.
- ◀ مشخصات ظاهری: ۲۳۰ ص.
- ◀ شابک: ۰ - ۷۴ - ۳۸۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸
- ◀ وضعیت فهرست نویسی: فیبا.
- ◀ موضوع: فقه جمعی - قرن ۱۴
- ◀ موضوع: اسلام و مسائل اجتماعی
- ◀ شناسه افزوده: ربانی، محمدصادق، ۱۳۵۶ -
- ◀ رده بندی کنگره: ۷ ۱۳۹۶ ف ۱۸۳ / ۵ / ۲ BP
- ◀ رده بندی دیویی: ۲۹۷/۳۴۲
- ◀ شماره کتابشناسی ملی: ۴۹۵۰۲۵۸

انشارات مرکز فقه و جامعه

فقه و جامعه

ناشر: مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام

- تألیف: محمدباقر و محمدصادق ربانی ○ صفحه آرای: مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام
- نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۶ ○ شمارگان: ۳۰۰ نسخه
- چاپ: چاپخانه یاران ○ قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان
- شابک: ۰ - ۷۴ - ۳۸۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

مراکز پخش

قم، میدان معلم، مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، تلفن: ۳۷۷۴۹۴۹۴ و ۳۷۸۳۲۳۰۳

قم شعبه ۱: خیابان ارم، جنب مدرسه کرمانی ها، تلفن: ۳۷۷۴۴۲۷۱ و ۳۷۷۴۴۲۸۱

شعبه تهران: سه راه ضرابخانه، پاسداران، خیابان شهید کاشی ها، پلاک ۶، تلفن: ۲۲۸۴۳۹۶۵

شعبه مشهد: چهارراه شهدا، خیابان آیت الله بهجت، نبش بهجت ۹/۱، مقابل اداره بهزیستی، تلفن: ۳۲۲۲۰۱۶۰

فهرست مطالب

۱۱ مقدمه معاونت پژوهش
۱۵ مقدمه
۱۹ بخش اول
۲۳ فصل اول: مفهوم‌شناسی
۲۳ ۱. مفهوم‌شناسی فقه
۲۳ ۱ - ۱. تعریف لغوی فقه
۲۴ ۱ - ۲. واژه فقه در قرآن
۲۴ ۱ - ۳. واژه فقه در روایات
۲۶ ۱ - ۴. فقه در فرهنگ اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small>
۲۷ ۱ - ۵. تعریف اصطلاحی فقه
۲۸ ۲. مفهوم‌شناسی جامعه
۲۸ ۲ - ۱. تعریف جامعه
۳۰ ۲ - ۲. مفهوم جامعه در قرآن
۳۰ الف) قوم

- ۳۰ (ب) قریه
- ۳۱ (ج) ناس
- ۳۱ ۲ - ۳. زندگی اجتماعی در قرآن
- ۳۲ ۲ - ۴. رابطه فرد و جامعه در قرآن
- ۳۴ ۲ - ۵. ترکیب جامعه
- ۴۹ فصل ۱م: سیر تطور علم فقه (از فقه فردی تا فقه اجتماعی)
- ۴۹ ۱ - ادوار فقه شیعه
- ۵۱ دوره اول: حضور امامان معصوم علیهم السلام
- ۵۲ دوره دوم: عصر شکل بندی و تبویب فقه
- ۵۳ دوره سوم: عصر تحول در عرصه فقهت و اجتهاد
- ۵۴ دوره چهارم: عصر رکود و تولید
- ۵۵ دوره پنجم: عصر تجدید حیات اهل بیت علیهم السلام
- ۵۶ دوره ششم: عصر پیدایش حرکت خبازی گری
- ۵۹ دوره هفتم: عصر تجدید حیات اجتهاد در عرصه فقهت
- ۶۰ دوره هشتم: عصر نوآوری فقهی
- ۶۳ دوره نهم: عصر ورود فقه به عرصه های گوناگون اجتماعی
- ۶۷ ۱ - ۲. ادوار فقه اهل سنت
- ۶۷ دوره اول: عصر صحابه و تابعین
- ۶۷ دوره دوم: عصر ظهور مذاهب فقهی
- ۷۱ دوره سوم: عصر توقف حرکت اجتهادی
- ۷۲ دوره چهارم: عصر رکود فقهی
- ۷۲ دوره پنجم: عصر بازگشت تلاش فقهی
- ۷۳ دوره ششم: عصر بیداری و احیای مجدد باب اجتهاد

فصل سوم: تعامل فقه و جامعه.....	۷۵
الف) تأثیر جامعه بر فقه.....	۷۵
۱. موضوع‌سازی.....	۷۵
۲. تشخیص موضوع و فهم آن.....	۷۶
۳. تبدل و تغییر موضوع.....	۷۶
و) وجود فقه‌های تخصصی.....	۷۷
ب) تأثیر فقه بر جامعه.....	۷۸
بخش دوم.....	۸۱
فصل اول: درآمدی بر فقه اجتماعی.....	۸۳
۱. چیستی فقه اجتماعی.....	۸۳
۱ - ۱. تقسیم فقه اجتماعی به فقه اجتماعی عام و خاص.....	۸۳
۱ - ۲. تقسیم مکلفان به فرد و جامعه.....	۸۵
۱ - ۳. تعریف فقه اجتماعی.....	۸۶
۲. بازخوانی اجتهاد.....	۸۸
۳. نگاه جامعه‌نگر به فقه در کلام امام‌زاده و امام معظم رهبری.....	۹۱
۴. پیشینه فقه اجتماعی.....	۹۳
۵. علل عدم رشد فقه اجتماعی.....	۹۴
۶. موضوع فقه اجتماعی.....	۹۵
۷. روش‌شناسی فقه اجتماعی.....	۹۷
۸. ابواب فقه اجتماعی.....	۱۰۲
۹. مبانی فقه اجتماعی.....	۱۰۲
۹ - ۱. جامعیت دین و گسترش احکام اجتماعی.....	۱۰۲
۹ - ۲. قابلیت احکام اجتماعی دین اسلام برای اداره جامعه.....	۱۰۳

- ۹ - ۳. ضرورت وجود نگاه نظام‌مند در فقه اجتماعی ۱۰۳
- ۹ - ۴. عدم تلازم فقه اجتماعی با اصالت فلسفی جامعه ۱۰۶
۱۰. زمینه‌های اجتماعی فقه اجتماعی در ایران معاصر ۱۰۷
- ۱۰ - ۱. صفویه ۱۰۷
- ۱۰ - ۲. قیام تحریم تنباکو ۱۱۱
- ۱۰ - ۳. نهضت مشروطیت ۱۱۲
- ۱۰ - ۴. انقلاب اسلامی ایران ۱۱۲
۱۱. تفاوت نظر فردی، فقه اجتماعی و فقه حکومتی ۱۱۳
۱۲. تفاوت مکتب مدرسه نجف، سامرا و قم ۱۱۸
- فصل دوم: ترسیم اصول کلی فقه اجتماعی ۱۲۵
- اصول کلی فقه اجتماعی ۱۲۵
- اول: اصل وجوب حفظ نظام ۱۲۵
- دوم: اصل نظم اجتماعی ۱۲۸
- سوم: اصل عدالت اجتماعی ۱۲۹
- چهارم: اصل زمان و مکان ۱۳۰
- پنجم: اصل مصلحت ۱۳۳
- ششم: اصل نگاه کلان داشتن فقیه به مسائل اجتماعی ۱۳۵
- هفتم: اصل استفاده از کارشناسان حوزه‌های علوم اجتماعی ۱۳۵
- هشتم: اصل آگاهی از تاریخ اسلام، تاریخ تشیع و آثار آنها ۱۳۸
- نهم: اصل احاطه کامل به روایات باب فقه، اخلاق و اعتقادات ۱۳۹
- فصل سوم: مسائل فقه اجتماعی ۱۴۱
۱. مسائل فقه اجتماعی در عرصه خانواده ۱۴۱
۲. مسائل فقه اجتماعی در عرصه هنر ۱۴۴

۱۴۸	۳. مسائل فقه اجتماعی در عرصه محیط زیست
۱۵۱	۴. مسائل فقه اجتماعی در عرصه ورزش
۱۵۳	۵. مسائل فقه اجتماعی در عرصه تفریح، شادی و اوقات فراغت
۱۵۵	۶. مسائل فقه اجتماعی در عرصه فقه ترافیک
۱۵۷	۷. مسائل فقه اجتماعی در عرصه فرهنگ
۱۶۱	فصل چهارم: قواعد فقهی مرتبط با فقه اجتماعی
۱۶۱	فوائد فقهی مرتبط با فقه اجتماعی
۱۶۱	تعریف قاعده فقهی
۱۶۲	۱. قاعده نیای به مهد و عقود
۱۶۴	۲. قاعده نفی عسر و حرج
۱۶۶	۳. قاعده وجوب تعظیم شعار الهی و حرمت اهانت به آنها
۱۶۹	۴. قاعده تعاون
۱۷۱	۵. قاعده دعوت
۱۷۲	۶. قاعده تألیف قلوب
۱۷۴	۷. قاعده الزام
۱۷۸	۸. قاعده درء
۱۷۹	۹. قاعده تکافل
۱۸۸	۱۰. قاعده حرمت افساد در روی زمین
۱۹۳	فصل پنجم: نظام‌سازی در فقه اجتماعی
۱۹۳	مقدمه
۱۹۴	تعریف نظام
۱۹۶	روش‌شناسی نظام در فقه اجتماعی
۱۹۷	پیشگامان عرصه نظام‌سازی در فقه شیعه

۲۰۰	استکشاف نظام و مناظ آن
۲۰۲	مراحل کشف نظام در فقہ اجتماعی
۲۰۵	اصول و قواعد حاکم بر نظام‌سازی در فقہ اجتماعی
۲۰۶	۱. مصلحت (یا مصلحت نظام)
۲۱۴	۲. ولایت و رهبری
۲۱۷	۳. اصل تقویت جامعہ‌پذیری دینی با تأکید بر شعایر اسلامی
۲۱۸	۴. اصل عدالت اجتماعی و احسان
۲۱۹	۵. اصل انبساط
۲۲۱	فهرست منابع

مقدمه معاونت پژوهش

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَىٰ أَطْيَبِ الْمُرْسَلِينَ
مُحَمَّدٍ وَآلِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ

اگرچه فقه ما به برکت قواعد و آموزه‌های ارزشمند اهل بیت علیهم‌السلام با کارآمدی و پویایی بی‌بدیل، همواره پاسخگویی مسائل مکلفین و نیازهای جامعه بوده، اما با برپایی حکومت مبنی و تشکیل نظام سیاسی اسلامی، این فقه در برابر انبوهی از مسائل جدید و پرسش‌های نوظهور قرار گرفته است و بیش از هرزمانی تلاش دو جلال فقہیان و محققان این عرصه را می‌طلبد تا با پاسداشت شیوه سلف صالح و درک درست از موضوعات و مسائل پیش رو و مراجعه شایسته به منابع ارزشمند و پایان‌ناپذیر کتاب و سنت شریف، به تبیین دقیق احکام و ترسیم نظام فقهی در عرصه‌های تخصصی اهتمام ورزند.

فقه اجتماعی یکی از این عرصه‌های تخصصی است که امروزه بیش

از هر زمانی به تدوین، تحقیق و تعمیق مباحث آن احساس نیاز می‌شود؛ شاخه‌ای مهم از فقه که عهده دار بررسی احکام جامعه، رفتارها و روابط موجود در نظام اجتماعی است و مع الاسف آن‌گونه که باید، مورد توجه قرار نگرفته و مباحث آن تدوین و عرضه نشده است.

مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم‌السلام که به اهتمام مرجع عالی قدر حضرت آیت‌الله العظمی فاضل لنکرانی (رضوان الله تعالی علیه) بنیان نهاده شده، قریب و دهه است که با آموزش و تربیت فقیهان و محققان، فراهم آوردن امکانات و بستری مناسب، ایجاد کتابخانه تخصصی، سامان‌دهی گروه‌های پژوهشی و پژوهش‌های عمیق و جامع، در جهت تقویت و توسعه زمینه‌های تخصصی کوشیده و در این راستا دستاوردهای ارزنده‌ای را عرضه داشته است.

بیش از پنج سال است گروه پژوهش فقه اجتماعی با حمایت و هدایت ریاست محترم مرکز پیگیری مجدانه محقق ارجمند حجت‌الاسلام والمسلمین محمدباقر ربانی (از نویسندگان اثر حاضر) در شناسایی، تعمیق و ترویج مباحث آن کوشیده و با برگزاری نشست‌های علمی، جذب پژوهشگران و تألیف‌پارایان، آثار، گام‌های ارزنده‌ای را برداشته است.

تألیف کتاب «فقه و جامعه» نیز نمونه‌ای ارزنده از این کوشش است. نگارندگان ارجمند حجت‌الاسلام والمسلمین محمدباقر ربانی و حجت‌الاسلام والمسلمین محمدصادق ربانی با تلاشی ستودنی به تبیین و ساماندهی مباحث مورد نیاز عنایت نموده و با پرداختن به مباحثی چون: تعامل فقه و جامعه، مفهوم فقه اجتماعی، روش‌شناسی و مبانی آن،

اصول حاکم بر فقه اجتماعی، معرفی مسائل عمده آن، قواعد فقهی مرتبط با فقه اجتماعی و نظام‌سازی در آن، اثری فاخر را فراهم آورده‌اند. اینک که به یاری خداوند و عنایت اهل بیت (علیهم‌الصلوات‌الله) پژوهش حاضر به سرانجام رسیده و آماده عرضه به اندیشمندان عرصه فقه است، ضمن حمد و ستایش به درگاه خداوند متعال و آرزوی علو درجات برای مؤسس معظم مرکز و تقدیر و تشکر از استاد عالی‌قدر آیت‌الله محمدجواد فاضل لنکرانی، دامت برکاته، ریاست محترم مرکز و سایر مسئولان و نیز ارزیاب ارجمند این اثر حجت الاسلام والمسلمین دکتر حسن عباسی‌نور، از نویسندگان گرامی و تمامی کسانی که به سهم خویش یاری‌رسان بین خدمت علمی بودند، قدردانی می‌نمایم. امید آن‌که این اثر مورد استقبال دانشوران عرصه فقهت قرار گرفته و زمینه‌ساز فهم دقیق و تولید تالیفات نظریه‌های علمی گردد.

محمد مهدی مقدادی

معاون پژوهش مرکز تحقیقات فقهی و تطبیقی
آئمه اطهار (علیهم‌الصلوات‌الله)

تابستان ۱۳۹۶

مقدمه

دین مبین اسلام مجموعه‌ای از احکام، عقاید و اخلاقیات است و انسان برای سعادت و هدایت باید به این مجموعه عمل نماید که به دستورات و احکام آن، فقه گفته می‌شود و خود دارای دو جنبه است که بخشی از آن، فقه فردی است و بخش دیگرش فقه اجتماعی است و انسان برای رسیدن به سعادت و کمال باید به هر دو جنبه اهتمام داشته باشد و به آنها عمل نماید.

پرداختن به دانش فقه در حوزه فردی، از گذشته میان فقهاء و اندیشمندان اسلامی وجود داشته است، اما پرداختن به دانش فقهی در حوزه مسائل اجتماعی با رویکرد اجتماعی و با نگاه اجتماعی، سابقه طولانی ندارد. بنابراین، در دنیای معاصر توجه به این گونه مسائل، با رویکرد اجتماعی ضروری به نظر می‌آید.

از آن جهت که انسان‌ها در اجتماع زندگی می‌کنند و زندگی اجتماعی آنها بر اساس یک نیاز ضروری یا بر اساس فطری بودن یا بر اساس مدنی بالطبع بودن، شکل گرفته است و بالتبع مسائل و

موضوعات جدید، متولد شده که نیازمند پاسخگویی براساس رویکرد اجتماعی - فقهی است. از این رو افراد جامعه برای رسیدن به سعادت باید دستورات اجتماعی که در فقه اسلامی مطرح شده، عمل نمایند.

این کتاب شامل دو بخش می‌باشد که در بخش اول به مفهوم‌شناسی واژه «فقه» و «جامعه»، سیر تطور علم فقه و تعامل فقه و جامعه اشاره شده است.

تعامل فقه و جامعه از جمله موضوعات مهم و قابل پژوهش در جامعه علمی و آموزشی ما به شمار می‌آید. لذا تعامل فقه و جامعه باعث ایجاد سبب‌انبار موضوعات فقهی جدید می‌گردد و در این حوزه، نیازمند به نظریه‌پردازی می‌باشیم.

در بخش دوم کتاب که بیشتر مباحث‌اش، اختصاص به مسائل مربوط به فقه اجتماعی دارد به تعریف فقه اجتماعی، ترسیم اصول کلی فقه اجتماعی، مسائل فقه اجتماعی، قواعد فقهی مرتبط با فقه اجتماعی و نظام‌سازی در فقه اجتماعی اشاره شده است. امید است این نوشتار زمینه‌ای برای ورود محققان، پژوهشگران و اساتید به این عرصه باشد و با مطالعه این کتاب و بیان نظرات خود، نویسندگان را یاری نمایند و در راستای تولید علم و نظریه‌پردازی و توسعه دانش فقهی گام‌هایی برداشته شود.

در پایان لازم می‌دانم از ریاست محترم مرکز فقهی ائمه اطهار (علیهم‌السلام) حضرت استاد آیت الله محمدجواد فاضل لنکرانی مدظله‌العالی که با عنایات خود زمینه لازم را برای توسعه مباحث فقه اجتماعی فراهم نموده‌اند، صمیمانه تشکر و سپاسگزاری کنم. همچنین از مدیر محترم

مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام جناب حجت الاسلام و المسلمین فاضل کاشانی و معاونت محترم مرکز، جناب دکتر محمد مهدی مقصدی تشکر می‌نمایم. امید است این گام کوچک در پیشگاه خداوند متعال به بهترین وجه مورد قبول قرار گیرد و آغازی برای تحقیقات و پژوهش‌های عمیق‌تر قرار گیرد.

محمد باقر ربانی

ش ۱۳۹۶/۲/۲۲

مطابق با ۱۵ شعبان ۱۴۳۸ ق

www.ketab.ir